

Søren Kierkegaard och liljorna på marken

THURE STENSTRÖM

Thure Stenström, professor emeritus i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet, blev 1999 hedersdoktor vid Teologiska fakulteten i Uppsala. Artikeln är en bearbetad version av hans promotionsföreläsning, som hölls i Uppsala den 3 juni 1999.

På ett ställe talar Søren Kierkegaard ironiskt om de namnkristna, sådana som kallar sig kristna utan att ha gjort sig förtjänta av benämningen. De är ett slags hederskristna, menar han, i ungefär samma bemärkelse som man talar om hedersdoktorer, dvs. sådana som egentligen inte gjort sig förtjänta av doktorsgraden genom att själva skriva en rejäl avhandling och försvara den offentligt men som går och blir doktorer ändå.¹ För egen del kan jag ibland ansättas av den besvärande känslan att i min nyvunna värdighet som teologie hedersdoktor tillhöra denna djupt misstänkta kategori av doktorer. Men eftersom jag inte hyser samma rancune mot gudsvetenskapen som salig Kierkegaard, kan jag förstås i detta bekymmersamma predikament bara uttrycka min glädje och stolthet över att ha förlänats universitetets högsta utmärkelse. Frågan om förtjänst behöver jag dessbättre inte gå in på, den överlämnar jag i fakultetens väl förfarna händer.

Eljest är det naturligt och i sin ordning, att jag i dag dröjer vid den store diktarfilosof och teolog, som vid sidan av fakulteten är medansvarig till att jag står här i dag. Søren Kierkegaards författarskap har alltsedan studentåren varit en av mina stora läsoplevelser. Han finns med som en röd tråd i nästan allt jag skrivit, alltifrån doktorsavhandlingen om ensamhetsmotivet i genombrottets nordiska romankonst fram till de sista årens studier i Lars Gyllenstens författar-

skap. Och det får till stor del skrivas på Kierkegaards konto, att jag så ofta — särskilt i samband med studierna av existensialismen — kommit att uppehålla mig i gränslandet mellan skönlitteratur, religion och filosofi. Det gränsområdet var som bekant Kierkegaards eget.

*

»Mit kjere Evangelium», kallar Søren Kierkegaard på ett ställe i sin dagbok den söndagstext som i den danska kyrkans gudstjänstordning, första årgången, tjänar som perikop på femtonde söndagen efter Trefaldighet.² Uttalandet syftar på den bekanta liknelsen i bergspredikan om liljorna på marken och fåglarna under himmelens fäste (Matt. 6:24–34), den som uppmanar läsaren att inte bekymra sig om det timliga utan att först och främst söka Guds rike och hans rättfärdighet och att låta var dag ha nog av sin egen plåga. Kierkegaard läste och citerade sin Matteus efter den av Frederik VI år 1819 stadfästa danska översättningen av Nya Testamentet. Sannolikt använde han sig av en utgåva som utkommit 1820 och som ingår i hans privatbibliotek, försedd med hans talrika marginalanteckningar.³

Det finns knappast något enskilt textställe i Nya Testamentet som Kierkegaard har citerat oftare, i varje fall inget som inspirerat honom till fler *Opbyggelige Taler*. Inte mindre än tre gånger

¹ Citering sker efter *Søren Kierkegaards Samlede Værker I–XX*, Köpenhamn 1962–64 samt *Søren Kierkegaards Papirer*. Anden forøgede Oplage ved Niels Thulstrup, Köpenhamn 1968–78. Om de namnkristna och hedersdoktorerna, se *Indøvelse i Christendom*, SV XVI:235.

² *Papirer*, X 3 A 422. Härom Andreas Davidsen, *Søren Kierkegaard og søndagsteksterne. Bind II Trinitatistiden*, Köpenhamn 1995, s. 129–143.

³ Enligt upplysning från Peter Tudvad vid Søren Kierkegaard Forskningscenteret i Köpenhamn den 25 april 1999.

tog han upp liknelsen i stor skala. Det skedde i var sin betraktelse från åren 1847, 1848 och 1849. Men också en fjärde gång återkom han, fastän mer i förbigående, till liljorna och fåglarna. Det skedde postumt i den märkliga lilla bok, som Uppsala Universitetsbibliotek äger i en originalupplaga från år 1876 — tryckt i tidsenlig frakturstil — och som utgavs av Kierkegaards bror, biskopen i Aalborgs stift Peter Christian Kierkegaard. Boken heter *Dømmer selv! Til Selvprøvelse Samtiden anbefalet, Anden Række*.⁴ Den meditation, som det denna gång är frågan om, torde ha tillkommit någon gång omkring 1851–52. Kierkegaard var då på väg in i kyrkostriden, alltså de sista årens rasande uppgörelse med den danska kyrkan och hela den samtida kristenheten.

Låt mig först med några korta ord erinra om Kierkegaards livssituation, när han skrev om liljorna på marken, och om den mycket speciella litterära genre som de uppbyggliga talen utgör. År 1847 hade Kierkegaard redan en stor del av sitt författarskap bakom sig. 1838 hade fadern dött, och efter att som teolog ha försvarat en magisteravhandling om Sokrates ironi 1841, hade Kierkegaard övergått till skönlitterärt författarskap. Under loppet av några få korta år skapade han nu vad han med berättigad stolthet kunde kalla «en litteratur i den danska litteraturen». Särskilt åren mellan 1843 och 1846 betecknar en formlig explosion av genial skaparkraft. Vid sidan av den väldiga pseudonymproduktionen med mästerverk som *Enten-Eller*, *Gjentagelsen*, *Frygt og Bæven*, *Philosophiske Smuler*, *Begrebet Angest*, *Stadier paa Livets Vei* fram till den slutliga uppgörelsen med Hegels filosofi i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846) hade han under dessa tre korta år också skapat en hel svit av *Opbyggelige Taler*, som han utgav i eget namn.

Hans svåra höftskada och tilltagande ryggmärgsförlamning — den som bara några år senare skulle lägga honom i graven — tillät honom inte alltid att sitta när han skrev. Han brukade stå vid eller rättare sagt vandra mellan tre skrivpulpeter, eftersom han oftast hade flera manuskript under arbete samtidigt. Egentligen

klagade han bara över en sak: att gåspennan inte hann med i tillräckligt snabb takt! Jag har antytt, att Kierkegaard var en sjuk man. Förutom av ryggmärgslidande, av tungsinne och ständiga depressioner, led han förmodligen också av temporalepilepsi. Åtminstone finns det forskare som menar, att detta var den hemliga «påle i köttet» som tvang honom att avstå från äktenskap. Att en epileptiker enligt dåtida dansk lag inte fick ingå äktenskap skulle förklara den uppslagna förlovningen med den unga kvinna som han eljest gärna brukade kalla sitt hjärtas drottning, Regine Olsen. Hur det nu än förhåller sig med detta, vet vi att han levde i livslång ensamhet och ofta under svårt psykiskt tryck. När Kierkegaard avled 1855, var han bara 42 år gammal. Han hade då bakom sig ett gigantiskt livsverk, inte bara kvalitativt utan också kvantitativt. Om man utöver den utgivna produktionen inräknar de postumt utgivna tjugo volymerna av privata dagböcker, rör det sig om sammanlagt cirka 17.000 sidor text. Det arv han fått av sin fader klädeshandlaren och som han skickligt förvaltade hade tillåtit honom att helhjärtat ägna sig åt författarskapet. Förmögenheten räckte fram till dödsdagen och till att gälda begravningskostnaderna. Men inte till mer! I detta såg Kierkegaard en djup betydelse. Gud, eller som han föredrog att uttrycka det «Styrelsen», hade tillåtit honom att fullborda sitt livsverk.

De uppbyggliga talen skiljer sig anmärkningsvärt från Kierkegaards övriga produktion, inte bara i så måtto att han utgav dem i eget namn och inte under pseudonym. De får därmed sin prägel av direkt, personligt tilltal. Stilkaraktären avviker markant från de filosofiska skrifternas ofta tunga och abstrakta lärdomsskrud. Här är det inte frågan om hegelsk dialektik, inte om den abstrakta begreppsexercis som han så ofta bedrev i de teoretiska skrifterna. Här är allt konkret, levande och gripbart. Man har ofta anledning att häpna över att Kierkegaard är en så skicklig naturskildrare och inte minst här. Få kan som han skildra stillheten vid en dansk insjö en sommarmorgon, då bara rördrommens dova skri genomborrar tystnaden. Man kan tycka, att han som storstadsmänniska och till på köpet handikappad inte borde ha hunnit att uppleva särskilt mycket ute i naturen. Det gjorde han kanske inte heller. Men vad han upplevde, det upplevde han

⁴ Citering av denna skrift sker här emellertid, för likformlighetens skull, efter *Samlede Værker*.

i gengäld intensivt. Han hörde, han såg, han iakttog och han mindes. Och detta erfarenhetsmaterial från skog och mark drog han nytta av, när han nu litterärt valde att skildra liljornas och fåglarnas värld.

I de uppbyggliga talen är han gärna vardaglig. Han anslår för det mesta ett lågmälat tonfall, som ligger talspråket nära. Det är ofta lekfullt och avspänt, mildt och tröstande men för den skull inte i avsaknad av allvar, ironi eller skärpa. Kommer man från de dramatiska situationerna i de stora och berömda pseudonymskrifterna, Adams syndafall, Abrahams och Jobs prövningar, Quidams plågsamma «Skyldig–ikke Skyldig?»-problematik i *Stadier paa Livets Vei*, är det i förstone svårt att tro, att det är samma diktare som kan ha skrivit *Opbyggelige Taler*. Det är, säger F.J. Billeskov Jansen, som om rollspelets store mästare Kierkegaard här hade påtagit sig ännu en roll — en önskeroll kanhända! — det ensamma jagets, där han talar i eget namn och utnyttjar hela sitt språks mångfald för att skapa stämningar av besinning och begundan och inte minst av tröst och hopp.⁵

Man kan kanske av titeln *Opbyggelige Taler* förledas till att tro, att det skulle handla om predikningar, avsedda att framsägas från predikstolen. Men det vore att missförstå saken. Kierkegaard var inte prästvigd, och även om han uppträdde några gånger i Köpenhamns kyrkor och predikade, finns det ingenting som tyder på att de uppbyggliga talen skulle ha varit avsedda som predikningar. Men de är heller inte, och det är nästan ännu mer intressant, avsedda för tyst innanläsning.⁶ Det finns ett förord till *Tre Opbyggelige Taler* (1843), som säger mycket och som förtjänar att citeras. Här vänder sig Kierkegaard till «hiin Enkelte, som jeg med Glæde og Taknemmelighed kalder *min* Læser (...) hiint velvillige Menneske, der læser høit for

seg selv, hvad jeg skriver i Stilhed, der med sin Stemme løser Skriftegenes Fortryllelse, med sin Røst kalder frem, hvad de stumme Bogstaver vel ligesom have paa Munden, men ikke formaae at udsige uden megen Møie, stammende og afbrudt, i sin Stemning frelser de fangne Tanker, der længes efter Befrielse (...)»⁷ Inte predikstolens högljudda förkunnelse alltså men heller inte den tysta innanläsningen var vad som föresvävade Kierkegaard som ett ideal. Vad han önskade och förväntade sig var den enskildes intima och meditativa högläsning.

Det är frestande att göra den läshistoriska iakttagelsen, att Kierkegaard här ansluter sig till en tradition med urgamla anor. Under antiken och i vår skriftkulturs begynnelse var ju den föreställningen vanlig, att högläsning var värdefullare, stod högre i kurs än den tysta innanläsningen, att skriften dödar men kan göras levande som underlag för ett muntligt föredrag. Jesper Svenbro har storslaget utvecklat detta tema i sin senaste essäsamling.⁸ Inte minst i andaktslivet märks det, hur den tysta innanläsningen kommer in först som en sen produkt i läsandets historia. Från medeltidens klosterliv, där man idkade systematisk högläsning av helgonvitor och andra uppbyggelseskriter, och ännu långt fram på 1600- och 1700-talen, ja ännu långt fram på 1800-talet läste man gärna högt, inte minst i husandaktens sammanhang.⁹ Kierkegaard placerar sig i denna andaktslivets mittfåra, när han anbefaller sina uppbyggliga tal till läsarens privata och eftertänksamma högläsning. Det finns en fransk Kierkegaardforskare, Nelly Viallaneix,

⁷ Förord till *Tre Opbyggelige Taler* (1843), SV IV:55. Också i förordet till *Opbyggelige Taler i Forskjellig Aand* (1847) riktar sig Kierkegaard till «hiin Enkelte, hvem jeg med Glæde og Taknemlighed kalder *min* Læser; hiin Enkelte, der i Villighed læser langsomt, læser gjentagent, og som læser høit — for sin egen Skyld.» (SV XI:13)

⁸ Jesper Svenbro, *Myrstigar. Figurer för skrift och läsning i antikens Grekland*, Stockholm 1999.

⁹ Jfr Walter J. Ong, *Orality and Literacy, The Technologizing of the Word*, London 1982, samt Rudolf Schenda, «Vorlesen: Zwischen Analphabetentum und Bücherwissen» (i: *Bertelsmann-Briefe. Zeitschrift vom C. Bertelsmann Verlag, Gütersloh*, 119, März 1986), s. 5–14.

⁵ F.J. Billeskov Jansen, *Kierkegaard. Introduktion til Søren Kierkegaards liv og tanker*, Köpenhamn 1992, s. 66.

⁶ F.J. Billeskov Jansen, *Studier i Søren Kierkegaards litterære Kunst*, 4:e uppl., Köpenhamn 1987, s. 58 f. Med denna svit av föreläsningar, ursprungligen hållna som gästföreläsningar vid Uppsala Universitet på våren 1951, bidrog nestorn i dansk litteraturforskning starkt till att väcka mitt Kierkegaardintresse.

som i en beundransvärd Sorbonneavhandling särskilt lyft fram och betonat musikaliteten i Kierkegaards språk. Hon vill se hans verk som ett slags partitur.¹⁰ De är till för att uppföras och kommer till sin rätt först vid ett uppförande. Säkert har hon rätt i detta. Bara genom att högläsa hans uppbyggliga tal hör man hans egen stämma, den inträngande, vädjande rösten som med suggestiv rytm i långa, böljande, musikaliska perioder inskräper tankegångarna, upprepar dem, hamrar in dem och mejslar ut dem, för att med ett överraskande bildspråk så förtydliga de enskilda poängerna. Och framför allt kommer man därmed, konkret och direkt, ner på den enkelhetens nivå som liljorna på marken med sitt enkla liv vill erinra om.

Vi har därmed, i några raska steg, närmat oss sakens mer väsentliga, idéhistoriska kärna. Jag vill gärna fästa uppmärksamheten vid att Kierkegaards umgänge med liljorna och fåglarna ingår som ett led i hans kristna civilisationskritik. Liljorna och fåglarna står i hans föreställningsvärld för mycket. Man ser, hur han med utgångspunkt i Matteus-texten riktar sig mot samtidigt ljumma statskyrkokristendom som alltför lätt ingår kompromisser med timlighetens värld, med Mammons snöda välde. Men också hur han i dessa betraktelser företar en häftig uppgörelse med den estetiska livshållningen och med diktarens fantasiliv, det som Kierkegaard själv med sådan framgång praktiserat. Vidare märker man, hur liljorna på marken drar upp en gräns mot allt vad bildning, lärdom och filosofi heter — också det, som bekant, områden där Kierkegaard inte var helt obevandrad. Men först och sist — och det är kanske det mest intressanta! — gör Kierkegaard gällande, att liljorna och fåglarna anlägger ett slags barnets perspektiv på tillvaron. De står för barnets troskyldighet och är därmed i släkt med den Mästare som förkunnade: «Låten barnen komma till mig och förmenen dem icke! Ty dem hör himmelriket till.» Ständigt återkommer Kierkegaard till tanken att liljorna och fåglarna förkroppsligar den barnsliga erfarenhetens, den barnsliga enfaldens livsform. Enfald, enkelhet! Det är nyckelorden.

I det tredje talet från 1849 säger han det flera gånger rent ut och talar explicit om liljorna som «Eenfoldighedens dybsindige Læremestere» (SV XIV:138).

Låt mig här göra ett litet intrång på teologernas eget område, det exegetiska nämligen. Det är — som jag ser saken — nämligen ingen tillfällighet, att Kierkegaard just i detta sammanhang återkallar i minnet den bortglömda kristna dygd som heter enfald. De bibelkunniga i min publik torde redan ha anat sammanhanget och förstått hur det börjar brännas. Ty vad inleder liknelsen om liljorna på marken i Matteus 6, om inte just en djupsinnig betraktelse över enfaldens betydelse? I Matt. 6:22–23 talas det om det öga som ser klart och ärligt, enfaldigt och enkelt, i motsats till det öga som ser grumligt och tvesynt. Ordet *ἀπλοῦς* (enfaldig, enkel) i motsats till *πονηρός* (dålig) eller, om man så vill, *διπλοῦς* (tvetydig) aktualiserar på grekiska en hel rad medicinska, religiösa och moraliska föreställningar som kan spåras både i antikens profana litteratur och tvärsigenom hela bibeln. Det skulle föra för långt att ytterligare kommentera detta stora problemområde, den intresserade hänvisas till Conny Edlunds doktorsavhandling *Das Auge der Einfalt* (Uppsala 1952).¹¹ Begreppen «hjärtats enfald», *ἀπλότης τῆς καρδίας*, och «ögonens enfald», *ἀπλότης τῶν ὀφθαλμῶν* är centrala i många av de nytestamentliga texter, som aktualiserar ett Gudsförhållande som har med enfald, ärlighet, redlighet, äkthet att göra. Ty dessa betydelser glider ofta i varandra. Enfald eller entydighet, *ἀπλότης*, gränsar till redlighet, uppriktighet, äkthet. När man väl har upptäckt detta, förstår man med en gång, varför Matteus-texten om liljorna på marken kommit att ligga Kierkegaards hjärta så nära. Den griper ju in i en kardinalsats i hans eget tänkande, i vad som bildar själva basen i hans existensfilosofi — att överensstämmelse mellan liv och lära är livsavgörande, dvs. att man skall leva som man lär och lära som man lever. Ty detta är just huvudinnebörden i att vara entydig, äkta — eller i vad

¹⁰ Nelly Viallaneix, *Écoute, Kierkegaard. Essai sur la communication de la Parole* I–II, Paris 1979, Tome I, s. 57.

¹¹ Jfr även artikeln «Einfalt» i *Reallexikon für Antike und Christentum*, Band 4, Stuttgart 1959, s. 822–839.

han under kyrkostriden¹² så effektivt sammanfattade, när han utslungade de berömda orden «Hvad jeg vil? Ganske simpelt: jeg vil Redelighed» (SV XIX:49).¹³

Med dessa exegetiska fynd i bagaget föreställer jag mig, att vi är en smula bättre rustade, när vi nu övergår till att följa Kierkegaard ut i markerna.

*

I sin första betraktelse 1847 gör Kierkegaard klart, att föremålet för hans botaniska exkursion är de vilda skogsliljorna som växer fritt utan tillsyn av någon trädgårdsmästare.¹⁴ Dessa växter är övergivna, misskända, förbisedda. Och därmed inställer sig en identifikationsmöjlighet för den ensamme betraktaren, han som kanske också lever misskänd, övergiven och åsidosatt. Denne vandrare bör betänka liljans situation: fastän placerad i skymundan, kanske i skogens oansenligaste hörn, lever hon i lycklig sorglöshet, skönare än någonsin konung Salomo i all hans prakt, och detta utan att hon vare sig arbetar eller spinner. Kierkegaards sensmoral blir följande. Liljan lär oss, att vi skall nöja oss med att vara människor och att vi skall nöja oss med att verka, där vi är satta. Han förnekar alls inte, att människor kan behöva arbeta för att försörja sig. Men det finns en otillbörlig omsorg om det timliga som bottnar i att människan inte nöjer sig med att vara människa utan att hon vill placera sig i Guds ställe och bli sin egen lyckas smed liksom i att hon inte vill ge sig till tåls med att leva och verka i den omgivning där hon är satt. Kommen så långt, tar Kierkegaard sats och låter plötsligt sin egen diktarfantasi få fritt spelrum. Vi får ta del av en hel liten graciös saga, en H.C.

Andersen-saga kan man tycka, som förtydligar tankegången.

Hans miniatyrsaga handlar om en lilja som växte på en särskilt oansenlig plats i skogen, omgiven av brännässlor och ogräs men som likafullt var vackrare än all Salomos härlighet (XI:154 ff.). En vacker dag kom en fågel flygande och berättade, att på ett annat ställe i skogen växte långt ståtligare liljor, i en färgprakt och jublande fågelsång som övergick all beskrivning (XI:154). I och med detta var det slut med liljans livsmod och tillförsikt. Plötsligt anfäktad av avundsjukans och jämförelsens onda ande begrep hon, att hon själv inte var den skönaste längre. Nu var det inte längre möjligt att trivas bland brännässlorna där vid den långtråkiga bäcken. I stället önskade hon sig långt bort, till en plats i solen, bland sina mer gynnade anförvanter. Hon ville bli som en av dem, hon ville till och med bli skönare än de. Ja, hon önskade sig rentav att bli den märkvärdigaste bland alla liljor i hela botaniken, en veritabel kejsarkrona.¹⁵ Och så ingås den överenskommelsen, att fågeln nästa morgon skall komma och hämta henne och ta henne i näbben och flyga bort till de vackrare släktingarna. Men vad händer? Fågeln kommer nästa morgon och pickar bort jorden kring liljans rot. Men flygturen hinner knappt påbörjas, förrän liljan vissnar och dör. Och Kierkegaard skyndar sig genast att stå till tjänst med uttydningen. Den elaka fågeln, som ger näring åt jämförelsens onda ande, «den slemme Fugl», det är diktarfantasien, den som så förföriskt blandar sant med osant och som leker med tusen och en möjligheter, i stället för att hålla fast vid evangeliets hårda och enkla visdom: att vi skall stanna på den plats vi blivit anvisade och nöja oss med att vara sådana vi är, människor sådana Gud skapat oss.

Också i skildringen av fåglarna på marken tar sig Kierkegaard friheten att med en egen parabel förtydliga liknelsen i bergspredikan. Den här gången handlar det om skogsduvan som försöker nästla sig in bland tamduvorna, i tro att hon därmed skall undslippa alla näringsbekym-

¹² Den ryktbara artikeln «Hvad jeg vil?» inflöet i tidningen *Fædrelandet* lördagen den 31 mars 1855.

¹³ Kontrasten, som genomgår stora delar av Kierkegaards författarskap, har studerats av Ludvig Görgens i avhandlingen *Einfalt und Bildung bei Kierkegaard*, Köln 1994.

¹⁴ Kierkegaard står här i samklang med den bibliska grundtexten. Ty även i Matt. 6:28 gäller inte jämförelsen dyrbara trädgårdsväxter utan anspråkslösa vilda blommor, t.ex. de anemoner som är vanliga i det palestinska landskapet. Uppgiften hämtad från kommentaren till Matt. 6:28 i *Bibel 2000*.

¹⁵ Kejsarkrona (*Fritillaria imperialis*) är i Norden en odlad, upp till meterhög liljeväxt som någon gång kan förvildas. Se Bo Mossberg–Lennart Stenberg–Stefan Ericsson, *Den nordiska floran*, Stockholm 1992, s. 520.

mer men som — just därigenom! — råkar illa ut. Duvslagets ägare fångar nämligen in skogsduvan och avlivar henne. Felet är, att hon inte nöjt sig med att vara den hon är, en fri fågel under himmelens fäste som inte behöver så eller skörda eller samla i lador men som likafullt närs av allmakten, en fågel som lever i den för alla kristtrogna förebildligt barnsliga, enfaldiga sorglösheten.

När Kierkegaard så övergår till att mer detaljerat klarlägga det sällsamma i att vara människa, blir framställningen något mer utstuderad och tar färg av hans egen teologi. Härligheten i att vara människa beror av att människan är Guds avbild, resonerar han. Men det betyder alls inte, att hon i bokstavlig mening kan likna Gud, ty Gud är osynlig och obegriplig. Det är och kommer alltid att förbli ett oändligt avstånd mellan Gud och människa. Den allsmäktige kan alltså ingen efterlikna. Men genom att människan bildar en mötesplats mellan andligt och timligt (XI:179), rymmer hon likväl en andlig dimension som utgör det gudomligas avtryck. Eller som Kierkegaard dialektiskt uttrycker det: «At være Aand, det er Menneskets usynlige Herlighed.» (XI:177)

Om talet hittills varit tämligen idylliskt och kontrollerat, inträffar en effektfull stegring, när han i tredje och sista delen så övergår till att uppehålla sig vid dödens närvaro, alltings förgängelse. Redan bibeltexten anger ju, att ingen kan lägga en enda aln till sin livslängd. Det kommer en stund, då gräset vissnar, då fågelsången förstummas, då liljorna vissnar och dör. Dödens gestalt — han, «den bleka höstkarlen» («den blege Høstkarl», XI:186) — klappar då på allt levandes dörr. Och då finns det inte längre något utrymme för idyller. I detta parti understryker Kierkegaard, att liknelsen om liljorna och fåglarna talar «med Evighedens Alvor» (XI:187). Döden tvingar in människorna i ett val, ty ingen kan på en och samma gång tjäna Gud och Mammon. Man måste älska den ene och hata den andre. Här kommer evangeliet inte med några rart vänliga och välvilliga erbjudanden. Det säger i stället, helt skoningslöst: du *skall* välja mellan Gud och värld. Och något tredje gives icke! I befällningen ligger en bjudande kraft som inte har det minsta med förnuftsskäl att göra. Det har att göra med makt helt enkelt, med allmakt

och ingenting annat. Kierkegaard sticker inte under stol med brutaliteten i befällningen: «Du *skall* älska Guds rike och hans rättfärdighet!» Det verkar snarare som om han njuter av den.

Det religiösa paradigmet som här avtecknar sig kunde naturligtvis föranleda många kommentarer. I grunden rör det sig om en problematik som vi påträffar lite varstans i den religiösa världslitteraturen, alltifrån den grekiska tragedin (Sofokles *Kung Oidipus*) fram till Runebergs *Kung Fjalar*. Antingen söker människan efter en rationell världsförklaring. Eller också saknar tillvaron all fattbar grund, och då finns det ingen annan utväg än att underkasta sig det obegripligas oinskränkta makt. Kierkegaard tvekar för sin del inte om svaret. För honom finns bara ett sätt att undslippa den existentiella ångesten. Det är att välja Gud, att välja Guds rike och hans rättfärdighet, i en obetingad lydnad som blir så stark att den förvandlas och blir till lovsång.

*

När Kierkegaard andra gången tar upp liljorna och fåglarna, sker det i *Christelige Taler* (1848) med en betraktelse som heter «Hedningenes Bekymringer». Här ges en lekfull, delvis satirisk beskrivning av ateisternas många förtretligheter, de timliga omsorger som kontrasterar till liljornas och fåglarnas föredömliga liv. Här skildras världens och timlighetens vedermodor, fattigdomens bekymmer men också det materiella överflödets, den socialt eftersattes liv men också den högt uppsattes, övermodets och självplågeriets elände och slutligen tvivlets, vankelmodets och tröstlöshetens. Ironins gissel viner över dem som vältrar sig i sentimental veklagan över att det offentliga inte tar hand om dem på gamla dagar — här är det sannolikt den samtida pauperism-journalistiken som ställs vid skampålen — men också över de besuttna, som lever i ständig framtidsångest, i en skenvärld av stress och ävlan och oro för att gå förlustiga sina rikedomar. Dessa är levande döda, heter det, ständigt oroliga för de katastrofer som väntar dem bakom husknuten, oförmögna att — som liljorna på marken — leva tryggt i nuet.

Inte heller i denna betraktelse skonar socialsatirikern Kierkegaard dem som är mer inställda på att bli justitieråd än att söka Guds rike och hans rättfärdighet. Men att verkligen vara män-

niska och skapad till Guds avbild, är inte det lättaste. Ty det går inte att med något människoöga se förebilden och heller inte egentligen att förstå honom, och knappast ens att bokstavligen efterlikna honom. Ty Gud är osynlig och obegriplig och skall så vara. Man måste rentav hålla öppen möjligheten, att han inte alls finns. Först då blir tron nödvändig och meningsfull. Först då förtjänar tron sitt namn. Att tro på honom är sålunda en utmaning för förnuftet, den är ett skandalon för förståndsmässigheten, filosofin, professorerna. En hisnande oförskämdhet — och skall så vara!

Efterföljelsen är nästintill omöjlig. Kristus var fullt på det klara med vad morgondagen bar i sitt sköte, att det var korsfästelse och död som väntade honom. Men han levde likafullt sorglös och säker i nuet, i trygg vetskap om att han lydde gudsviljan. Något sådant är vanliga människor knappast kapabla till, fulltut. Ändå vill liljorna och fåglarna lära oss att *försöka* efterlikna honom. I ett litterärt furioso, som saknar motstycke i den litteratur jag känner, slutar Kierkegaard med att inskräpa liljornas djupaste visdom, förmågan att leva i den barnsliga enfaldens glädje, i lydnad och lovsång. Den kristne, säger han, visar glädje och lydnad genom att prisa Gud också när han förstår, att han inte förstår honom. Ja, kanske allra mest då! «Dette er nemlig den egentlige Lovsang, Hymnen, Høisangen: ved glad og ubetinget Lydighed at prise Gud, naar man ikke kan forstaae ham. At prise ham paa den Dag, da Alt gaaer Dig imod, da det sortner for dit Øie, naar Andre maaskee let kunde ville bevise Dig, at der er ingen Gud til — da, istedetfor at blive Dig vigtig ved at bevise, at der er en Gud, ydmygt at bevise, att Du troer, at der er en Gud til, at bevise det ved glad og ubetinget Lydighed: det er Lovsangen.» (XIII:85). Det är svårt att hitta en text med högre religiös temperatur, som i stenstilsartad sammanfattning fångar Søren Kierkegaards centrala patos.

*

Det tredje försöket heter helt enkelt «Lilien paa marken og fuglen under himlen». Den här gången var texten avsedd för *Tre gudelige Taler* (XIV:125 ff.) som utkom den 14 maj 1849, för övrigt tillsammans med andra upplagan av *Enten–Eller*. Man kan tycka, att denna nya variation på temat står i en klass för sig genom att

innehålla så många självkritiska för att inte säga självmordiska drag. Som vi minns förliknades redan i det första talet den elaka fågeln, «den slemme Fugl», vid diktarfantasin. Det var ju den som ingav den oansenliga liljan avundsjukans och jämförelsens onda ande, så att hon önskade sig bort från sin oansenliga växtplats och under transporten vissnade och dog. Det är ungefär samma tanke som nu fullföljs i ännu en rasande diatrib mot diktarfantasin, poesin, det estetiska livet och den estetiska livshållningen. Och eftersom Kierkegaard ju själv var diktare, är det över sig själv han håller domedag.

Han vore inte den han är, om han inte vore medveten om problemet. På ett ställe i dagboken framhåller han uttryckligen, att han den här gången just velat belysa konflikten mellan poesi och kristendom. Naturskildringen, skriver han, har han denna gång låtit få en förhöjd poetisk kolorit och färgprakt, bara för att visa att det poetiska i sig självt är dödsdömt. «Thi naar Poesien i Sandhed skal falde (...) saa skal den have Høitidsklæderne paa.» (SV XIV:213).¹⁶ Som den klassiskt bildade skribent han var, torde Kierkegaard ha varit medveten om att hans uttrycksätt gav ett eko av Platon. Ty i dialogen *Staten* påpekas det, att om poeten skall förvisas ur staten, bör avvisningen äga rum under hedersbetygelser.¹⁷

¹⁶ Ursprungligen hade Kierkegaard tänkt sig att utge detta tal tillsammans med *To opbyggelige Taler* 1843. I *Papirer* VIII A 643 heter det: «I disse Taler vil altsaa blive at udvikle Konflikten mellem Poesie og Christendom. Hvorledes Christendommen i en vis Forstand i Sammenligning med Poesien (der er ønskende, bedaaende, bedøvende, forvandlende Livets Virkelighed til en østerlandsk Drøm, som naar en ung Pige kunde ønske at ligge hele Dagen på en Sopha og lade sig fortrylle) er Prosa — og dog netop Evighedens Poesie. Selvfølgelig vil Lilien og Fuglen d.v.s. Naturskildringen denne Gang faa end mere poetisk Colorit og Farvepragt, just for at vise, at det Poetiske skal bort. Thi naar Poesien i Sandhed skal falde (ikke for en tvær og treven Præsts Snak) saa skal den have Høitidsklæderne paa.»

¹⁷ Plato, *The Republic*. With an English translation by Paul Shorey, Vol. 1 (The Loeb Classical Library /1930/, 1963), s. 243 f. För uppslaget tackar jag fil.dr Thorild Dahlquist, Uppsala.

Kierkegaards inledande beskrivning av estetikern, fantasien, bär åtskilliga drag av självporträtt och gränsar påtagligt till hela den estetiska livshållning han så utförligt skildrat i *Enten-Eller*. Så snart diktaren-estetikern upptäcker liljorna på marken, ser han i sin fantasi genast en svindlande rad av möjligheter, han leker lättfärdigt och ansvarslost med tusen och en önsningar. Och han berusar sig med ord. Han vältrar sig i fraser om hur ljuvligt det måste bli att slippa ut ur storstadens gytter och få leva som en lilja på landet. Han är den evige talaren. Men han menar ingenting med sina ord. Han bara leker med möjligheter, för ordkonstens egen skull. Och på botten av hans verbala fyrverkeri lurar en bottenlös förtvivlan, en djup tröstlöshet och ångest som han inte kan bli kvitt. Ångesten är det estetiska livets grundval, ett slags tecken på att ordkonstnären är ett evighetens barn, om han också inte själv vill vidkännas det. Det sägs också, att diktaren är ett smärtans barn (SV XIV:133), en formulering som leder tanken till den berömda aforismen i «Diapsalmata» i *Enten-Eller*:

Hvad er en Digter? Et ulykkeligt Menneske, der gemmer dybe Qvaler i sit Hjerte, men hvis Læber ere dannede saaledes, at idet Sukket og Skriget strømme ud over dem, lyde de som en skjøn Musik. (SV II:23)

Och vad händer så, när detta diktarjag ställs inför evangelietexten om liljorna på marken. Då uppstår en veritabel kollision. Vilt klagat diktarren: «Jeg kan ikke forstaae Evangeliet; der er en Sprogforskjel mellem os, der, hvis jeg skulde forstaae det, vilde dræbe mig.» (SV XIV:133) Ty gudsordet bärs av ett strängare allvar än diktarordet. Här handlar det om «Evighedens Alvor», inte om estetiska lättfärdigheter. Vad liljorna lär ut, är först och främst tystnad. De lär diktaren en konst som denne aldrig lärt sig behärska tidigare, nämligen att tiga (XIV:137–144). Det är mycket intressant, att när Kierkegaards musikaliska prosa blir som uttrycksfullast, då framhålls tystnaden som livets centrum. Ty det är bara i den som Gud talar direkt till människan. Med en verbal prakt som söker sin like, övergår Kierkegaard till att skildra naturens tystnad under timarna strax före soluppgången. Den tystnaden

är lärorik, lärorikare än all vårens övriga fågling. När fåglarna under himmelens fäste tiger och lider och bidar morgonen, lär de människorna att i tystnad, lydnad och glädje vara sig själva inför Gud.

*

Jag har försökt visa, att liljorna på marken-framställningarna liksom i ett prisma samlar ihop rätt många av Kierkegaards strävanden. Med den barnsliga enfalden och därmed äktheten och redligheten som utgångspunkt har han här tagit ställning mot sin samtids ljumma statskyrkokristendom och dess eländiga kompromisser med timlig materialism och människoförgudning men också mot estetikerns lättsinne och det skönlitterära fantasilivet och slutligen mot det tomma bildningsraseriet, lärdomen, förståndsmässigheten, inte minst den filosofiska och teologiska — den som tror, att man kan bevisa sig fram till tro. Jag har också antytt det inslag av självpersiflage och mördande självkritik som ofta bär upp framställningen.

Men dessa betraktelser tar också ställning för något, nämligen för det liv som Kierkegaard betraktar som det enda nödvändiga, lika ouppnåeligt som eftersträvansvärt — livet i Kristi efterföljd.

Det är ur den synpunkten ingen slump utan snarare bara uttrycket för en inneboende logik, att den fjärde och sista kortfattade meditationen över liljorna och fåglarna ingår i den bok som heter *Dømmer selv*. Talet bildar liksom sin omgivning, från det första ordet till det sista, en plädering för livet i Kristi efterföljelse men är också en skrift som handlar om nåd och försöning. Titeln är denna gång «Christus som Forbilledet, eller Ingen kan tjene to Herrer». Jag nämnde, att detta sista tal tillkom 1851–52, dvs. vid en tidpunkt då kulmen i kyrkostriden närmade sig. Och det märks. Här höjer Kierkegaard ytterligare kravet på kristet liv och bryter ursinnigt staven över alla dem som försöker tjäna två herrar på en gång, både Gud och Mammon. Inte minst hamnar teologiprofessorerna, prästerna och prelaterna i skottgluggen, alla dessa andans män som står i sina föreläsningsskatedrar och predikstolar och föreläser om efterföljelse och självförnekelse men som själva inte lever som de lär. De drar sig inte ett ögonblick för att lyfta

goda löner och bära praktfulla ordensstjärnor på sitt bröst. Samhälleligt erkännande är vad dessa samhällets stöttepelare fikar efter. Massans krav och massans meningar är vad som bestämmer deras liv och tankeliv. Och den kristna tron arbetar de på att förändra och tidsanpassa, så att den skall framstå som tidsenlig, smaklig, modern och godtagbar. Men därmed avskaffar de den! Ty kristendomen låter sig inte reformera, den låter sig inte förändras. Den står för det eviga, det obetingade och kräver — som sådan — det omöjliga: lidande, lydnad och lovsång.

Som kontrast och förebild lyfter Kierkegaard nu fram den ensamme, missförstådde, lidande Kristus. Denne dagtingar inte med världen och Mammons välde, han utmanar välanständigheten och förståndet och finner sig inte till rätta i timlighetens ljumma lagom. Han gör inte som prästerna, prelaterna och professorerna, pekar på sig själv och försöker dra uppmärksamheten till sig själv och den egna förträffligheten. I stället avvänder han all uppmärksamhet från sin egen person, genom att helt frankt och lekfullt säga: «Skåden liljorna på marken och fåglarna under himmelens fäste!» Kierkegaard upphör aldrig att häpna över att allvarsmannen Kristus kunde äga ett sådant sinne för det barnsliga och lekfulla. Men genom liknelsen om liljorna och fåglarna ville denne lyfta fram den allt avgörande dygden, hjärtats enfald (*ἀπλότης τῆς καρδίας*) barnslighetens existensform, den som i förlitande på gudsviljan lever tryggt i nuet och låter varje dag ha nog av sin egen plåga. Ty endast detta är det rätta sättet att först söka Guds rike.

Till sist! Kierkegaard gör en stor sak av att liljorna vägrar att bli högljudda. De docerar inte. De håller inte katederföreläsningar. De lär inte ut hur det förhåller sig. I stället blir de levande trosvittnen enbart genom att existera.¹⁸ Det lig-

ger nära till hands att påminna om att det är en anfader till existentialismen som här kommer till tals.¹⁹ Kierkegaard låter förstå, att liljorna och fåglarna är bundsförvanter till den Mästare, som föredrog att illustrera en hel livsform genom bara sitt sätt att leva och verka. Ty Kristus blev inte förebild genom att lämna en summa lärosatser, ett trossystem efter sig. «Hans Lære var egentligen hans Liv, hans Tilværelse», heter det (SV XVII:212).²⁰ Det är just därför som liljorna och fåglarna fångar Kierkegaards uppmärksamhet och gör honom så betagen. Genom sin blotta existens står de som tecken för det övervärldsliga, pekar hän mot det Gudsrike som inte är av denna världen. Ytterst och slutligen syftar de till vad Kierkegaards hela filosofi syftar till — existensförvandling, «Existents-Omdannelse».

¹⁸ I dagboken skriver Kierkegaard på ett ställe: «Atistere, at gjøre efter Befalingen det er det Eenfoldige; at speculere, at raisonere det er det Modsatte af det Eenfoldige.» (*Papirer*, X: 3 A 424)

¹⁹ Se Thure Stenström, *Existentialismen. Studier i dess idétradition och litterära yttringar* (4:e uppl. Stockholm 1991), s. 31–54.

²⁰ I fullständig lydelse: «Lad os tage denne Sag fra Grunden, dog i al Korthed. Verdens Frelser, Vor Herre Jesus Christus er ikke kommet til Verden for at bringe en Lære; han har aldrig doceret. Da han ikke har bragt en Lære, har han heller ikke søgt ved Grunde at bevæge Nogen til at gaae ind på Læren, ikke ved Beviser at godtgjøre den. Hans Lære var egentligen hans Liv, hans Tilværelse.» (SV XVII: 211 f.)

Summary

Søren Kierkegaard's favourite gospel was a passage from the Sermon on the Mountain, the well-known parable of the fowls of the air and the lilies of the field (St. Matthew 6:24–34). No less than four times did he write commentaries on this text, three of which are to be found in his *Edifying Discourses* and the fourth in a posthumous pamphlet, called *Judge for Yourselves*. Kierkegaard cherished this text because he found it in tune with his own predilection for childish simplicity and sincerity. But first and foremost he used the text to launch violent attacks against the Danish State Church and its indulgence with superficial materialism, against the aesthetic way of life and against the world of learning. The fowls of the air and the lilies of the field represent by their mere existence a more authentic way of life.